

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У роботі аналізується економічна і територіальна продуктивність та ефективність природно-ресурсного потенціалу області. Автором обґрунтовуються основні напрями вдосконалення регіонального природокористування. Найважливішими напрямками раціонального природокористування Хмельницької області є розроблення та впровадження загальнодержавної програми комплексного вивчення, ефективного освоєння, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу області на різних ієрархічних рівнях. В статті змодельовано еколого-економічну адаптацію структури і обсягів виробництва господарства області, що склалася, до структури і обсягів природно-ресурсного потенціалу.

Ключові слова: природокористування, територіальна структура, природно-ресурсний потенціал, рекреаційні ресурси.

ZHURBA I. Y.
Khmelnytskyi National University

MAIN TRENDS OF MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCE POTENTIAL OF KHMELNYTSKY REGION IN CONDITIONS OF THE TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ECONOMIC

The paper analyzes the economic and territorial productivity and efficiency of natural resources of the region. The author grounded directions of improvement of environmental management. The major areas of environmental management of Khmelnytskyi region is developing and implementing a comprehensive national program of study, the effective development, protection and restoration of natural resources of the region at different hierarchical levels. The article simulated ecological and economic adaptation of the structure and volume of production of the region that has developed and the structure and volume of natural resources.

Keywords: nature management, territorial structure, natural resource potential and recreational resources.

Постановка проблеми. Особливої актуальності набуває дане дослідження у контексті адміністративно-територіальної реформи в Україні в умовах соціально-економічних перетворень у регіонах. Варто зазначити, що дане дослідження є необхідним в контексті підписання угоди про Асоціацію та поглиблену Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також реалізації програми „Східне партнерство”. Варто зазначити, що у Європейському Союзі першочергове значення надається сучасним теоретико-прикладним основам раціонального природокористування у регіонах.

Аналіз останніх публікацій. Дану проблему на макрорівні досліджувало багато науковців, зокрема І.О. Горленко, Ф.Д. Заставний, О.В. Заставецька, І.П. Ковальчук, І.Ю. Левицький, О.М. Маринич, О.О. Мінц, М.М. Паламарчук, В.М. Пашенко, М.Д. Пістун, В.С. Преображенський, В.П. Руденко, Л.Г. Руденко, П.О. Сухий, П.Г. Шищенко, О.І. Шаблій, Т.Є. Яснюк [1–5].

Водночас багато питань економіко-географічних досліджень природно-ресурсного потенціалу на рівні адміністративних районів та областей залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, подальшої уваги економістів та географів вимагають питання вдосконалення механізму природокористування і природоохоронної діяльності на рівні регіону; відсутність єдиного підходу до кількісної оцінки природно-ресурсного потенціалу (ПРП); недостатня вивченість компонентної структури інтегрального ПРП обласних регіонів, його територіальної різноманітності; системних досліджень економічної ефективності природокористування у різних галузях і регіонах України. Зважаючи на необхідність реструктуризації регіональних господарських комплексів виникає особлива потреба у обґрунтуванні теоретичних та прикладних засад природокористування в обласних регіонах, яка є головними об'єктами реалізації регіональної політики на сучасному етапі трансформації суспільних відносин.

Мета дослідження – дослідити головні напрями раціонального використання природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області в умовах трансформації економічної системи України.

Виклад основного матеріалу. У процесі адміністративно-територіальної реформи та соціально-економічних трансформаційних перетворень України, в результаті підписання угоди про Асоціацію і поглиблену Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС та реалізації програми „Східне партнерство”, пріоритетне значення надається сучасним засадам раціонального природокористування у регіонах [2].

Розглянемо загальні комплексні проблеми освоєння ПРП Хмельницької області в цілому. Для кожного інтегрального району свої еколого-економічні проблеми природокористування. Для Північного, Північно-Східного головна проблема є комплексна меліорація болотних комплексів та інших перезволожених ландшафтів місцевості та їх охорона, зокрема — рекультивация земель і боротьба з

дефляцією піщаних масивів засобами лісонасадження.

Для подальшого розвитку лісового господарства та рекреаційних зон необхідні ландшафтні дослідження лісів. Ландшафтне обґрунтування найбільш раціональне землекористування, яке б забезпечувало оптимальний землеустрій, це ключова проблема даних районів. Крім того, досить вагомою проблемою є розвиток ерозійних процесів. Необхідні також дослідження для районного планування рекреаційних і природоохоронних цілей.

Серед проблем галузевого природокористування, пов'язаних з освоєнням ПРП варто назвати такі: мінерально-сировинний потенціал відносно потужний, проте зростання потреб економічних створює цілий ряд проблем. Найперша — повне вироблення родовищ корисних копалин; друга — екологічна безпека та рекультивация вироблених родовищ. Ось чому потрібно розробити теоретичні основи і практичні заходи для створення банку даних про природне середовище і його ресурси в області в цілому і кожному адміністративному районі зокрема. Також потрібно вдосконалити наукове обґрунтування мережі природоохоронних територій області, застосовуючи комплексні економіко-екологічні підходи. Актуальною є проблема вивчення антропогенних змін природних комплексів і необхідність дотримуватись співмірності технологічного впливу на територію з природною стійкістю її ландшафтів. У зв'язку з цим необхідно розширити дослідження стійкості природно-територіальних комплексів, застосовуючи різні методи і моделювання природних процесів у відповідності з системним підходом, що дасть можливість досконало прогнозувати зміни природного середовища (рис. 1).

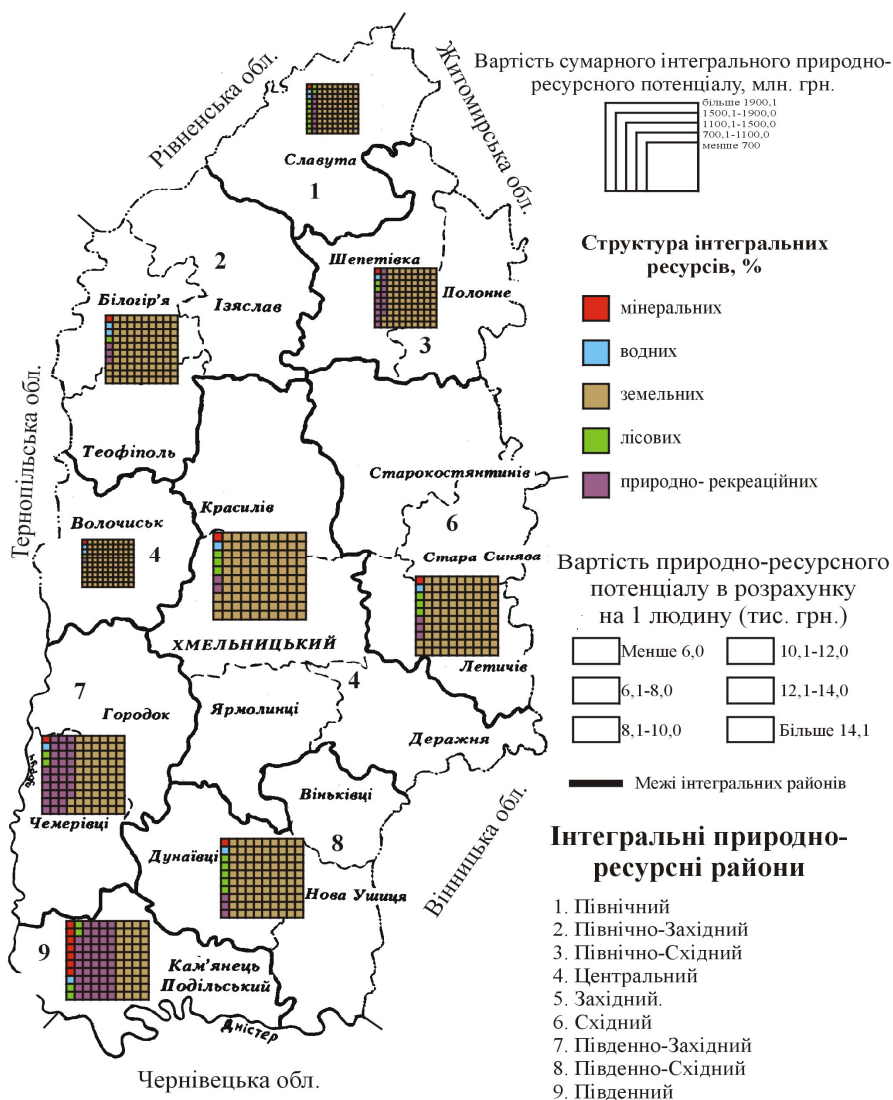

Рис. 1. Територіальна структура інтегрального природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області

До найважливіших напрямів використання ПРП у практиці раціоналізації природокористування Хмельницької області, на нашу думку, варто віднести такі:

— розроблення і впровадження загальнодержавної програми комплексного вивчення, ефективного освоєння, охорони та відтворення ПРП області на різних ієрархічних рівнях, починаючи від фацій, урочищ, місцевості і закінчуючи країною в цілому;

— еколого-економічна адаптація структури і обсягів виробництва господарства області, що склалася, до структури і обсягів ПРП. Пріоритет повинен бути наданий галузям і територіальним комплексам рекреаційного, лісового, водного господарства;

— цілеспрямоване формування таких природно-ресурсних комплексів районів області, які відповідали б за організацією місцевому ПРП ландшафтів;

— виявлення додаткових прихованих природно-ресурсних резервів на базі комплексної кількісно визначеної оцінки їх ПРП;

— вивчення різноманітності ПРП інтегральних районів, його активність у процесах формування природно-ресурсних районів різного таксономічного рівня;

— уточнення схем фізико-географічного, природно-ресурсного та економіко-географічного районування на базі пізнання величини, структури, продуктивності та типологічних особливостей їх ПРП;

— забезпечення дієвих еколого-економіко-географічних освіти і виховання, суспільно-географічного світогляду, культури та мислення як вирішального важеля у подоланні наявних природоохоронних проблем в області і в Україні в цілому [2–5].

Важливими завданнями забезпечення раціонального використання мінеральних ресурсів є: а) розробити екологічні вимоги до охорони, раціонального використання та оновлення надр в нових економічних умовах; б) визначити потреби суспільного виробництва в мінерально-сировинних ресурсах з позиції раціонального природокористування, комплексності та екологічної безпеки [2, 3].

Для забезпечення раціонального землекористування потрібно: а) зменшення розораності земель; б) дотримання екологічних вимог охорони земель при землеустрою території; в) досягнення екологічно збалансованого співвідношення угідь в зональних системах землекористування; г) оптимізація і підвищення ефективності використання та охорона земельних ресурсів Хмельницької області; д) припинення деградації ґрунтів, підвищення їх родючості, що відкриває великі можливості як для різкого збільшення виробництва продовольства та стабілізації економіки, так і для суттєвого оздоровлення природного середовища. Необхідність формування основ сталого розвитку вимагає суттєвого корегування у ставленні до землі як природного засобу виробництва, визначальної умови формування ринкових відносин в АПК.

Поліпшення стану навколишнього середовища потребує проведення глибоких перетворень у сфері лісовирощування і лісокористування, для цього необхідно: а) збільшення площ лісів як за рахунок лісового фонду, так і заліснених неугідь та вилучення з сільськогосподарського використання низькопродуктивних земель (біля 20 тис. га); б) розширення в кожній природній зоні мережі природоохоронних територій за рахунок найбільш цінних ділянок, що залишились у природному стані і найменш порушені господарською діяльністю; в) забезпечення належної охорони й збереження лісових ресурсів, посилення природоохоронних функцій лісів, здійснення комплексу лісгосподарських заходів по зниженню радіоактивного забруднення лісового фонду.

Виходячи з очікуваних змін в структурі виробництва і водоспоживання основними стратегічними напрямками вирішення проблеми водозабезпечення слід вважати такі: а) формування правових, економіко-географічних і організаційних умов для раціонального водокористування; б) створення науково-технічного потенціалу для переведення господарства на водозберігаючу основу; в) формування прогресивної структури суспільного виробництва, яка орієнтується на збільшення частки продукції кінцевого споживання, що, як правило, спричиняє зниження водомісткості валового суспільного продукту; г) створення замкнутих циклів водокористування при мінімізації забруднення води; д) екологізація нормативної бази, а також діяльності галузі стандартизації; е) упорядкування системи обліку виробництва продукції з метою більш повного відображення в ній вартості водних ресурсів; ж) формування раціональної за водним фактором регіональної структури водогосподарського комплексу [3, 4].

Незважаючи на значний спад промислового виробництва та розшарування суспільства спостерігається зростання потреб людей в рекреаційних послугах, що обумовлює необхідність розширення рекреаційної діяльності. Основними завданнями для розвитку сфери рекреації є а) оптимізація розміщення мережі курортно-рекреаційного обслуговування та її модернізації; б) збільшення кількості недержавних закладів, в тому числі і з іноземним капіталом; в) створення вільних рекреаційних зон, розвиток конкурентної системи відпочинку з метою залучення іноземних рекреантів; г) широке використання туристично-екскурсійного обслуговування з відвідуванням національного парку (Подільські Товтри), пам'яток історії та культури; д) здійснення комплексу заходів щодо охорони та ефективного використання природних рекреаційних ресурсів. Для реалізації основних принципів сталого розвитку важливе значення має здійснення комплексу заходів по збереженню біорозмаїття, пріоритетними серед яких виступають: а) послідовне втілення основних принципів Конвенції ООН по біорозмаїттю з метою збереження та раціонального його використання; б) розробка обласної (в рамках Національної) стратегії збереження біорозмаїття; в) проведення на державному рівні оцінки стану біорозмаїття в Хмельницькій області; г) сприяння ресурсозахисним системам ведення сільського, лісового господарства, які захищають чи примножують біологічні види; д) сприяння відновленню потерпілих екосистем і біологічних видів, що знаходяться на межі зникнення; е) залучення широкої наукової громадськості для вироблення заходів і проєктів по збереженню біорозмаїття та зведення до мінімуму нанесення йому збитків [2].

Останнім часом регіональні фактори розвитку виробництва стають домінуючими. Об'єднання

зусиль науковців, підприємців і влади на певній території дає значні переваги в конкурентній боротьбі. Таке об'єднання зусиль у деяких країнах виявилось досить ефективним під час реалізації програм економічного розвитку окремих регіонів, а іноді й цілих країн при впровадженні концепції галузевих кластерів [1, 2].

Кластер — це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади, з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону. Кластери можуть об'єднувати підприємства та установи окремих регіонів для підвищення ефективності їх діяльності, зростання продуктивності праці та якості продукції, стимулювання конкуренції та інновацій, залучення інвестицій, сприяння формуванню нових підприємств, враховуючи їх вигідне географічне розташування. Кластери дозволяють підприємствам гнучкіше реагувати на зміну умов ведення господарства. Перший крок до запровадження такої концепції в нашій державі — це Програма „Поділля Перший”, яка розпочала свою діяльність у Хмельницькій області у середині 1998 р. за ініціативи відомого американського економіста Вольфганга Прайса. Програма „Поділля Перший” — це спроба зупинити спад виробництва і підвищити продуктивність промисловості регіону Поділля власними силами, використовуючи переваги від кооперації та об'єднання зусиль самих підприємств без залучення державних коштів (рис. 2). Концепцію кластерів також можна використати для вирішення екологічної проблеми в регіоні.

На основі дослідження зроблено висновок, що формування туристичних кластерних моделей в економіці Хмельницької області є надзвичайно актуальним і перебуває між двома умовно окресленими „трикутниками”: кластероутворюючим — три „К” (концентрація, комунікація й конкуренція) і кластеропідтримуючим — три „С” (спеціалізація, співробітництво й синергія) (рис. 2).

Три „К” є додатковими умовами глобалізації міжрегіонального туристичного співробітництва, що об'єктивно приводять до появи в окремих адміністративно-територіальних одиницях нових утворень типу кластерів [2–5].

У роботі хочемо акцентувати увагу, що лише під впливом даних „трикутників” туристичний кластер координує ринок туристичних послуг області та формує регіональну кооперацію між суб'єктами, що надають туристичні послуги. Отже, туристичні кластери стають полюсами регіонального зростання [1].

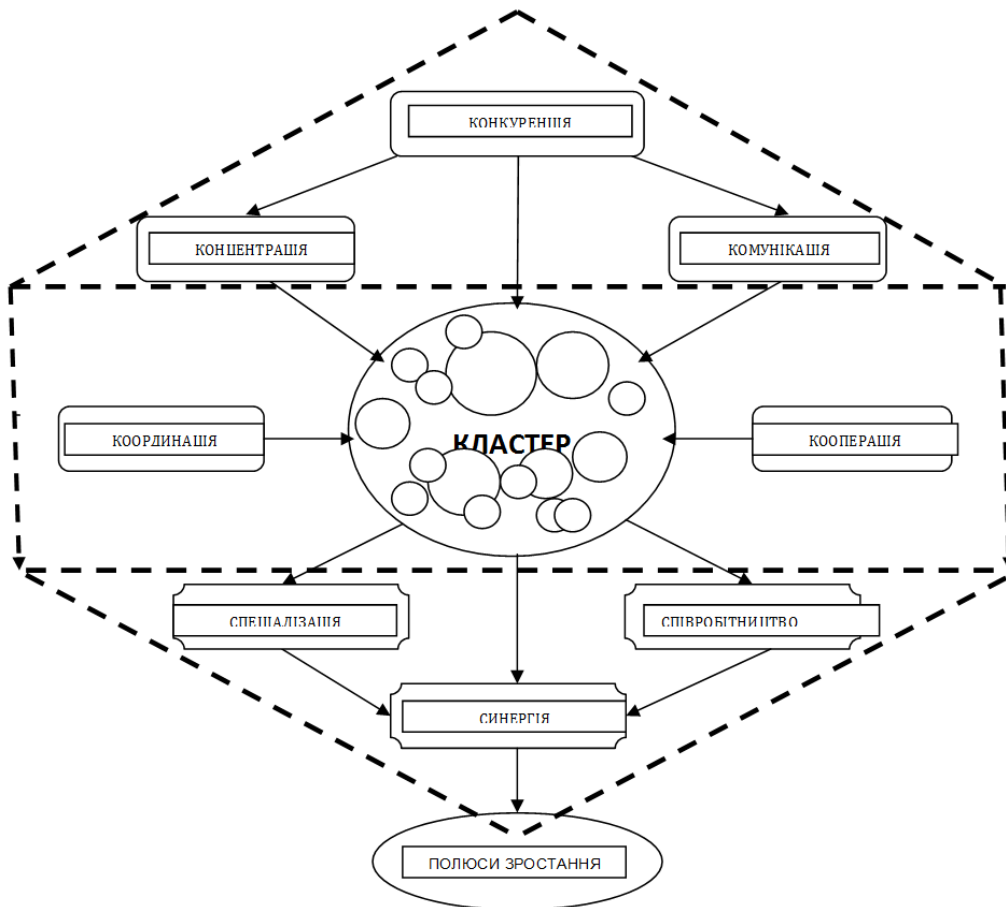

Рис. 2. Складники діяльності транскордонних кластерних об'єднань [1]

Характерні риси успішної еколого-економічної діяльності кластерів: взаємозв'язки між підприємствами, які роблять учасників кластеру конкурентноздатнішими в здійсненні сучасних реконструкцій очисних споруд, ведення екобізнесу, сплату за використання природних ресурсів

екологічного моніторингу; кооперація та співпраця, які є стимулами до пошуку нових, більш досконалих методів роботи, орієнтація на інновації, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій під спільні регіональні екологічні, економіко-географічні програми; спільними зусиллями збереження того наявного високотехнологічного ядра, який є ще основою виробничо-технологічної структури галузі на рівні району, області; впровадження нових технологій для очищення відходів; модернізація виробничого апарату кластеру, здійснення структурно-технологічної збалансованості; зменшення ресурсомісткості: матеріало-, трудо- та енергомісткості виробництва; формувати систему раціонального природокористування, яка б характеризувалася чітким принципом екологізації виробничої діяльності; розвивати і поглиблювати теоретичні та методологічні засади екологізації суспільного виробництва відповідно до завдань сталого розвитку господарства області, удосконалення господарського механізму природокористування та системного управління природними ресурсами; допомагає здійснювати екологічну експертизу та діагностику, екологічно-ситуаційний та маркетинговий аналіз, екологічний аудит; обґрунтовувати теоретичні та методичні підходи до удосконалення оцінки ефективності природоохоронних заходів і основні напрями захисту природних ресурсів з урахуванням екологічного ризику деструктивності природокористування; орієнтація на потреби ринку, які є головним фактором визначення загальної стратегії підприємств та забезпечення відповідності стратегії кожного окремого виробництва загальній стратегії розвитку регіону [2–5].

Виникнення і розвиток кластерної моделі підтримки регіонального розвитку окремих галузей промисловості особливо ефективними можуть виявитися для вітчизняних підприємств під час виходу України із затяжної еколого-економічної кризи. Впровадження даної концепції можливе на будь-якій території та в будь-якій галузі промисловості.

На нашу думку, концепція раціонального природокористування може спиратися на наступні положення.

1. Гармонійність взаємовідносин в триаді: населення — господарство — природа.

2. Характер природокористування, його „спеціалізація” не є прямим наслідком властивостей тої або іншої території, але є результатом історії людей, територіального поділу праці. Оптимізація (раціоналізація) природокористування може розглядатися тільки як компроміс між деякими імперативами екологічного характеру і вимогами політики, економіки, співвідношення прав власності і т.д.

3. Об’єктивно, природокористування — це процес перетворення природи, але є межі такого перетворення — в них і полягає сама суть екологічної проблеми.

Висновок. Базуючись на результатах проведеного економічного та географічного аналізу природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області, можна зробити такі висновки:

1. Для визначення пріоритетних напрямів раціонального природокористування у регіоні важливо здійснити економічну та географічну оцінку ПРП, вивчено компонентно-функціональну і територіально-функціональну структуру ПРП, виявлено сучасний стан природокористування.

2. На засадах здійснення вартісної оцінки кожного виду природних ресурсів у межах адміністративних районів Хмельницької області виявлено провідну роль земельних, водних та рекреаційних ресурсів, показано місце мінеральних та лісових ресурсів у ПРП регіону.

3. Аналіз територіально-просторової диференціації ПРП області дозволило виявити природно-ресурсні райони, які відрізняються між собою за співвідношенням ресурсів у інтегральному ПРП за обсягами і продуктивністю кожного з видів ресурсів. Для кожного району властиві різні напрямки природокористування та його ефективність.

Література

1. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. — 2008. — № 10. — С. 27–30.

2. Журба І.Є. Стан використання рекреаційних ресурсів Хмельницької області в умовах трансформації економіки / І.Є. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. — 2015. — № 2. — С. 251–256.

3. Журба І.Є. Економіко-географічні засади раціонального природокористування Хмельницької області / І.Є. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. — 2014. — № 2. Т. 1. — С. 186–191.

4. Журба І.Є. Інтегральний природно-ресурсний потенціал Хмельницької області за умов інтеграційних процесів / І.Є. Журба // Вісник Хмельницького національного університету. — 2014. — № 3. Т. 2. — С. 7–13.

5. Журба І.Є. Територіальна диференціація та ефективність використання природно-ресурсного потенціалу Хмельницької області / І.Є. Журба // Вісник Технологічного університету Поділля. — 2003. — № 6. — С. 153–159.

Надійшла 03.03.2016; стаття прорецензована редакційною колегією